

SIYASİ COĞRAFYA VE JEOPOLİTİK

Sami ÖNGÖR

«Siyasi Coğrafya» ve «Jeopolitik» kelimelerinin coğrafya terminolojisinde yer alması bir hayli eskidir. Birincisi ilk defa XVIII. yüzyılın ortasında görülmekle beraber, daha çok Ratzel'in malıdır; 1897 de yayımlanan bir eserin adıdır. İkincisine gelince, bu da Birinci Dünya Harbi sırasında ortaya atılmıştır.

Bu iki terimle ifade edilmek istenilen ilim kolları nedir? Aralarında, faydalandıkları kaynaklar bakımından büyük bir yakınlık olmakla beraber, acaba ne fark vardır? Prof. A. Suat Bilge'nin Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisinde yayımladığı «Jeopolitik» başlıklı makalede bu ilim «geniş mânasında hükümet politikasının, dar mânasında dış politikanın tâyininde coğrafî vakıaları esas unsur olarak sistematik bir şekilde tetkik eden bilgi koludur» şeklinde târif edilmiş ve bu târifin siyasi coğrafyaninkine çok yakın olduğu kaydedilmiştir. Prof. BİLGE aynı makalenin 151 ve 152 nci sayfalarında jeopolitik'in muhtelif müellifler tarafından yapılmış olan kısa târiflerini de kaydettikten sonra «jeopolitik'in bu târifler kronolojisinde beliren en önde vasfı tatbik gayesine yönelmiş olmasıdır. Bizce jeopolitik'i siyasi coğrafyadan ayıran başlıca vasfı budur. Siyasi coğrafya siyasi topluluklar ile coğrafî vakıalar arasındaki münasebetleri tetkik eder ve bunun özelliklerini ortaya koyar. Jeopolitik ise bu özelliklerden devletlerin dış politikalarının takibinde istifade gayesi güder» diyor (1).

(1) Prof. A. SUAT BİLGE, Jeopolitik, Siyasal Bilgiler Fak. Derg. Cilt XIII, sayı 3 Eylül 1958, Sah. 150-174.

Siyasi coğrafya konusunu, bir eserin başlıca bölümlerinden biri halinde de olsa, ilk defa olarak ele alan bir kitaba sahip bulunuyoruz (2). Dr. Tümertekin, coğrafi olduğu kadar felsefi bir doktrin olan konuyu, genellikle Amerikan kaynaklarından faydalanarak anahatları ile işlemektedir. Ancak değerli meslektaşım «siyasî coğrafya» başlığı altında jeopolitik'i de kavrayan ve aralarındaki farkı yer yer belirtmekle beraber (sah. 125), ikisini birlikte yoğuran bir sistem izlemiş görünüyor. Bölümün başlıkları bunu açıkca gösterdiği gibi (siyasi coğrafya'nın tekâmülü, jeopolitik'te başlıca ekoller, İngiliz siyasi coğrafyası v.s.), 122 nci sayfada Mackinder ve Ratzel'in yanı başında Haushofer'i, A. T. Mahan'i; hattâ R. Kjellen'i de birer «siyasi coğrafyacı» olarak tanıtmaktadır.

Şurası muhakkak ki, bu iki ilim kolu arasında ne gibi farklar bulunduğu, bunun bir muhteva farkı mı, yoksa daha çok bir sistem, bir amaç farkı mı olduğu meselesi gerçekten münakaşalı bir konudur.

İki dünya harbi arasında Almanya'da General - Profesör Haushofer'in kurduğu «Zeitschrift für Geopolitik» dergisi ve «Institut für Geopolitik» etrafında toplanan Alman profesör ve yazarlarının, âdeta hummalı bir şekilde ve çok kısa bir süre içinde ortaya attıkları jeopolitik görüşlerin kaynağı Ratzel'dir. Aşağıda daha etraflı şekilde açıklanacağı gibi, bir yandan sahip olduğu geniş bir «tabii ilimler» formasyonu, öte yandan da yetiştiği ülkenin ve devrin millî karakteri ve entellektüel ortamı tesiriyle Ratzel, siyasi coğrafyasında jeopolitikcilerin çok işine yarayacak olan bazı mefhumları vermişti. Fakat onu izleyenler bu fikirleri büyük ölçüde aşmışlardır. Halbuki Almanya'nın yanıbaşında, batı tefekkürünün diğer önemli bir merkezi olan Fransa'da, siyasi coğrafya daha çok tarih ve beşerî coğrafyanın tesiri ve kadrosu içinde kalmış, Vidal de la Blache ekolü, sonraki coğrafyacı nesiller üzerindeki tesirini muhafaza etmiştir.

O halde siyasi coğrafya ile jeopolitik arasındaki benzerlik veya ayrılıkların neler olduğu meselesi, muhtelif ekollere ve bu ekollerin mümessilleri olan ülkelere göre düşünülecek olursa daha da karışık bir mahiyet kazanır. Acaba jeopolitik Ratzel siyasi coğrafyasının, yani Alman ekolünün isim ve biraz da şekil ve amaç değiştirmiş bir devamı sayılamaz mı?

(2) Dr. Erol TÜMERTEKİN, Beşeri ve İktisadî Coğrafya'ya Giriş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 973, Cilt 1, 1962 (Siyasi Coğrafya sah. 115-156).

Kısaca coğrafya ile devletleri idarede en başarılı yolu seçebilmek arasındaki münasebetler demek olan siyasi coğrafya her devirde olduğu gibi, bugün de canlı ve hayatî bir konudur. Memleketimizde son yıllarda coğrafyanın öteki alanlarında ve özellikle fizikî ve ekonomik coğrafyada gerçekten değerli çalışmalar yapılmakta, birçok makale ve eserler yayımlanmaktadır. Fakat ne yazık ki, siyasi coğrafya konusu, bu meselelere dolayısıyla temas eden bazı günlük yazılar dışında pek az ele alınmaktadır.

Meseleyi gerçekten büyük bir ustalıkla terkip etmiş olan Prof. Bilge ve meslektaşım Doçent Dr. Tümertekin yukarıda adları geçen yazılarında büyük ölçüde Anglo-sakson kaynaklarına dayanmış görünüyorlar. Filhakkı her iki yazıda da, üç büyük ve orijinal siyasi coğrafya ekolünden birine sahne olmuş olan Fransa'ya, Fransız kaynaklarına hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Fransızların, birkaç istisna dışında, jeopolitik terimini pek tutmamış olmaları belki de bu davranışın başlıca sebebidir. İşte bizim bu yazıdaki başlıca amacımız, meseleyi bu defa daha çok siyasi coğrafya yönünden ele almak, doğuşunu, gelişmesini göstermek ve bu arada jeopolitik'in nasıl ve ne gibi şartlar altında sahneye çıktığını ana-çizgileri ile göstermeğe çalışmaktır. Böylece siyasi coğrafya ile Jeopolitik anlamları üzerinde biraz daha açıklığa varılabileceğini umuyoruz. Başlıca şu kaynaklardan, fakat özellikle birincisinden faydalandık (3).

Siyasi coğrafya yeni bir ilimdir. Her ne kadar devletlerin idaresinde politika ile coğrafya arasında sıkı bir bağıllık olduğu çok daha eskiden sezilmiş ve bunu uygulamak isteyen siyaset ve idare adamları çıkmışsa da, özel bir ilim kolu olarak kurulabilmesi yenidir. Hattâ ana prensip ve metodu üzerinde bugün dahi ittifak edilmiş değildir.

-
- (3) Jean GOTTMANN, La Politique des États et leur Géographie, Armand Colin, 1952, «Les doctrines géographiques des relations internationales», sah. 19-70;
 Jacques ANCEL, Géopolitique, Delagrave, 1936;
 ———, Géographie des Frontières, Gallimard, 1938;
 Max. SORRE, Les Fondements de la Géographie Humaine, Cilt II, Les Techniques de la vie Sociale, Armand Colin, 1948;
 Pierre CELERIER, Géopolitique et Géostraté, Press. Univ. de France, 1955;
 A. DEMANGOEN, Géographie Politique, Annales de Géographie, N. 41, 1932.

Öncüleri belki de XVI. yüzyıla kadar iner. Fakat doğrudan doğruya bu isim altında ortaya çıkması geçen yüzyılın sonlarına rastlar.

İlk adımlar: İlkçağlardan beri insan, bir yandan tecessüs, öte yandan da ihtiyaç duygusu ile dünyayı tanımak istemiştir. Hemen her devirde bu yolu açan coğrafyacılara yetişmiştir. Hattâ daha ilkçağlarda Eratosthenes, Strabon Batlamyus v.s. gibi tamamen ilmî metodlarla çalışmış olan coğrafyacılara yetişmiştir. Fakat Ratzel'den önce, siyasi coğrafya çalışmaları hiç bir zaman sistemli bir disiplin halinde kurulamamıştır (4).

XV. yüzyılın sonlarında hızlanan büyük coğrafi keşifler ve bunu izleyen yüzyıllarda diğer ilim kollarında başarılan gelişmelere rağmen (5) devlet adamları, daha uzun bir süre toplumları idarede en uygun siyaseti seçmek için coğrafyanın onlara sağlayabileceği yardımdan habersiz kalmışlardır. XVI. yüzyılın sonunda Fransız J e a n B o d i n (6) devletle onun üzerinde kurulduğu topraklar arasında mevcut bağlar hakkında ilk araştırmaları yapmıştır. Ona göre, herhangi bir yerdeki tabii şartların o arazi üzerinde yaşayan insanların hayat tarzları, zihniyeti ve dolayısıyla siyasi formasyonu üzerinde çok büyük bir tesiri vardır (7).

Takriben bir yüzyıl sonra yaşamış olan Fransız askerî mühendisi Mareşal V a u b a n (8) bu alanda çok daha başarılı çalışmalar yapmış ve özellikle bir tatbikatçı olarak tanınmıştır. Vauban, siyasi coğrafyanın hattâ jeopolitik'in belki ilk kurucusu, ilk tatbikçisidir. Coğrafyanın değişen unsurlarını aydınlığa çıkarmıştır. Bir memleketin muhtelif bölgelerindeki tabii kaynaklar nelerdir, bunlar nasıl değerlendirilebilir? Bu bölgelerde yaşayan insanların kendilerine has ne gibi kabiliyetleri vardır?

Vauban rasyonel bir ekonomi programı ve malî organizasyonun yardımı ile devletin maddî kudretini artırmak ve sonra da kuvvetli bir ordu ve

(4) A. DEMANGEON, a.g.e.

(5) Ölçü âletlerinin gelişmesi, Okyanus aşırı seyahatlerin başlaması, mesafe ve yüksekliklerin doğru olarak hesaplanabilmesi, ekonomik faktörlerin analizi için çok faydalı olan istatistik'in doğuşu v.s.

(6) Fransız politika yazarı (1530-1596). Başlıca eseri *Traité de la République*.

(7) A. DEMANGEON, a.g.e.

(8) Sébastien de VAUBAN, Fransız mareşalı ve askerî mühendisi (1633-1707). Başlıca eseri *Projet de dîme royale*.

önemli yerlerde bir müdafaa şebekesi kurmak (yer yer müstahkem mevkiiler tesis etmek) suretiyle devletin müdafaasını emniyet ve teminat altına alması düşünmüştür. Bunun için de Fransa'da ilk defa olarak «bölge etüdüleri» yapılmasını ve memleketin her tarafının fizikî ve beşerî hususiyetlerinin incelenmesini teklif etmiştir. Görülüyor ki, Vauban, coğrafî araştırmalarla memleketin dış ve iç siyaseti arasında sıkı bir bağ kurulması fikrini ortaya atmıştır. Bir örnek olarak Fransa'da biri en zengin, diğeri de en kırsal olmak üzere iki tip bölge üzerinde araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar sırasında «bölge monografyaları» metodunu ortaya koymuş ve yolunu göstermiştir.

Hayatının sonlarına doğru yayımladığı «Kırallığın Ondalık Vergi Tasarısı» adlı eser ana fikirlerini ihtiva eder. Bu eser bir yandan siyasi coğrafyanın, öte yandan da modern ekonominin temel kitaplarından biri sayılabilir. Bu eserle XIV. Louis'ye sunulmuş olan projeler zamanına göre çok ileri fikirleri ihtiva ediyordu. Bu sebeple şayanı kabul görülmedi. Ekonomi, maliye, siyasi coğrafya yönlerinden olduğu kadar modern coğrafya açısından da yazıldığı devri aşan bir kitaptır. Meselâ Vauban'ın bölge monografyaları fikri ancak XX. yüzyılda uygulanabilmiştir. Bu hususta büyük çalışmaları olan, bölge ve şehirlere ait coğrafî monografyaların metodunu vermiş olan A. Demangeon'nun Vauban'dan mülhem olduğu düşünülebilir (9).

XVIII. yüzyıl boyunca dünyanın keşfi ve fethi büyük ölçüde gelişti. Dünya haritası üzerindeki boşluklar azaldı. Buna paralel olarak coğrafî bilgiler de arttı. Bununla beraber «coğrafya» terimi yine de az kullanılıyor ve yeni keşfedilen yerlerdeki müşahede ve incelemeler daha çok tabiiyeciler tarafından yapılıyordu.

Dünyanın gerek fizikî ve gerekse beşerî hayatı üzerindeki araştırmalar bu yüzyılın ortalarına doğru Avrupa'da ilim anlayışı bakımından seçkin bir zümrenin vücut bulmasına imkân vermiştir. Montesquieu tarafından 1748 de yayımlanan siyasi ilimlere dair umumi bir eser (L'Esprit des Lois, Kanunların Ruhu) büyük bir hayranlıkla karşılandı. Bu eser sadece hukukî sistemleri tetkik eden mukayeseli bir hukuk kitabı değil-

(9) Jean GOTTMANN, a.g.e. sah. 27.

dir. Montesquieu dünya üzerindeki farklı mekânları, bunların meydana getirdiği bölmeleri inceleyerek neticede muhtelif halk kitlelerinin siyasi kapasitelerini belirtmek istemiştir. Bunun için de muhitin fizikî tesirlerine, özellikle iklime büyük bir önem vermiştir. Biri kuzey, diğeri de güneyde olmak üzere başlıca iki iklim ayırmıştır. Sıcak memleketlerde yaşayan insanlar duygulu, fakat daha zayıf, soğuk memleketlerdekiler daha ağır, fakat daha sıhhatli ve kuvvetlidirler. Bu hassalar kuzeyden güneye doğru değişir. Orta kuşak geçiş alanıdır. İklim insanların karakterine tesir eden bir fizikî unsurdur.

Montesquieu rölyef üzerinde de durmuş ve meselâ Asya'nın kitlevî bir kıt'a olmasına ve geniş mesafeler boyunca aynı rölyefi taşımaya karşılık Avrupa'nın tamamen aksi durumda oluşunu göz önünde tutarak bu kıtalardan birinde geniş imparatorlukların, diğesinde ise mütevazi ölçüde fakat çok sayıda siyasi ünitelerin yer aldığı sonucuna varmıştır. Bununla beraber izahlarını sadece fizikî muhit içinde kalarak değil, milletlerin dinlerini, âdet ve geleneklerini, nüfus miktarlarını ve özellikle ticaret hayatlarını da nazarı dikkate almıştır.

«Kanunların Ruhunu» coğrafi determinizmi getirmiştir. Bugün modern coğrafyanın üç esas prensipinden biri olan sebebiyet prensibi (principe de causalité) bu eserden büyük ölçüde mülhem olmuştur. Montesquieu'nün eseri özellikle Paris'te büyük bir sükse yaratmıştır. Bunun ilk tesirlerinden biri, Sorbonne'da genç bir talebe olan Turgot'un «Siyasi Coğrafya» adını taşıyan bir etüdünün görünmesidir (1850). Böylece siyasi coğrafya terimi ilk defa kullanılmış oluyor. Bu etüdde bir çalışma plânı ileri sürülmektedir ki, çok geniş bir kavrama sahiptir. Çünkü coğrafyanın muhtelif tabii ve beşerî ilimlerle münasebetlerini içine almaktadır. Evvelâ tabii ilimlerin, sonra tarih, ekonomi ve siyasi ilimlerin done-leri ile siyasi hâdiselerin dünya üzerindeki dağılışı ve çeşitli hâdiseler arasındaki münasebetleri izah etmek fikrini ortaya atmıştır.

XIX. yüzyıl bir taraftan tefekkür hayatı, diğer taraftan da teknik gelişmeler bakımından en verimli devirdir. Daha önceki yüzyıllarda başlayan coğrafi keşifler bu devirde daha da hızlanmış, başta Afrika olmak üzere, kıtaların iç kısımları her tarafı ile tanınmağa başlamıştır. Fakat asıl önemli olan, birtakım ilim adamlarının daha önce keşfedilmiş olan yerlerde yaptıkları büyük tetkik gezileridir. Bu çalışmalar geniş bir ilmî malzemenin

toplanmasına, yeni doğmuş olan bazı ilim kollarına geniş ufuklar açılmasına yardım etmiştir (10). Tabii ilimlerle uğraşanlar daha çok göze çarpmaktadır. Bunlar arasında Lamarck, A. von Humboldt ve Ch. Darwin özellikle önemlidir.

Bu asırda determinist coğrafya görüşlerini tamamlayan diğer bir ceryan daha ortaya çıkmıştır. Bu ceryanın kökleri iktisadi meselelere dayanır. Bu asır büyük endüstri inkılâbının en faal ve Avrupa ekonomisinin geniş ölçüde teşkilâtlanması ve yayılması devridir. Ulaşım imkânlarının gelişmesi (buhar makinası, daha sonra infilâklı motor), yeni mekanik enerji kaynaklarının ortaya çıkması istihsal ve mübadelede büyük bir inkılâp yaptı. Milletler arasında tabii kaynaklar bakımından mevcut farklar açıkça ortaya çıktı. Büyük bir hızla gelişen endüstrinin ham madde kaynaklarına karşı duyduğu ihtiyaç, bunların buldukları yerlere karşı alâkayı artırdı. Böylece ekonomik faktörler milletlerarası politikada gitgide daha büyük rol oynamaya başladı. Öyle ki, her devlet üzerinde siyasi gücünü kurduğu ve halkının refahını sağladığı topraklarının sahip olduğu kaynakların tükenmesi endişesini duymaya ve buna dışardan çareler aramağa başladı.

Modern coğrafyanın kurulması ile çeşitli etüd alanlarına giren hâdiseleri (biyolojik, ekonomik, politik) bir araya toplamak ve onları karşılıklı olarak izah edebilmek mümkün olmuştur. İşte bu şartlar altında, 1890 ile 1914 arasında, Batı Medeniyetinin başlıca mümessilleri olan dört ülkede hemen hemen aynı zamanda dört coğrafya ekolü kurulmuştur: Büyük Britanya'da H a l f o r d Mackinder (1861 - 1947), Almanya'da F r i e d r i c h Ratzel (1844 - 1904), Fransa'da V i d d a l d e l a Blache (1845 - 1918) ve A. B. Devletlerinde William Morris Davis (1850 - 1934) bu ekollerin kurucularıdır. Bunlardan W. M. Davis bazı yeni teoriler getirerek fizikî coğrafyaya hizmet etmiştir (aşınım dönemi, cycle d'érosion). Fakat diğer üç ekolün kurucuları daha çok beşerî coğrafya ve politik meselelerle uğraşmışlardır.

Her birinin genel temayülü kendi memleketlerine has olan millî karaktere ve yaşadıkları toplumun ve devrin entellektüel havasına uygundur.

(10) S. ÖNGÖR, Coğrafî Keşifler ve Tetkik Seyahatları Tarihi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından, 1954, sah. 171.

Birinci ekol, metodundaki realizm ve sonuçlarındaki ölçülülük ile temayüz eder. Ratzel doktrinini nasyonalist bir sistem üzerinde kurmuştur ki, bunun değiştirilmiş bir tefsir ve tatbikatından bilâhare Naziler için çok değerli olan «hayat sahası» teorisi doğacaktır. Fransız ekolü meseleleri, kesin bir doktrin haline getirmeden şahsî düşünceleri tahrik edecek şekilde dağınık müşahedeler halinde vermiştir.

Bunlar içinde yalnız Ratzel doğrudan doğruya «siyasi coğrafya» adını taşıyan bir eser yayımlamıştır. Vidal de la Blache ve Mackinder de siyasi coğrafyaya çok şeyler katmış olmalarına rağmen fikirlerini belli bir eserde toplayamamışlardır. Onların fikirlerini bir seri makale ve bir takım dağınık kitaplardan toplamak ve bir araya getirmek gerekmiştir.

Bu ekollerin ana fikirlerini biraz daha yakından tanıyalım: Ratzel bir yandan XIX. yüzyıl Alman filozoflarının, öte yandan da tabiiyecilerinin tesirleri altındadır. Filhakika Almanya'daki telâkkiye göre, modern coğrafyanın başlıca kurucularından olan A. von Humboldt ve K. Ritter'in memleketinde kuvvetli bir tabii ilimler formasyonu olmadan coğrafyacı olunamaz. Yine Kant, Fichte, Hegel gibi felsefî doktrinler üzerinde kuvvetli bir bilgi olmadan genel bir kültüre yeter derecede ulaşılabileceği düşünülemez. Bu sebeple Ratzel'in, eserlerinde bu iki tesir kaçınılmaz olarak kendini aksettirir (11).

1897 de yayımlanan «Politische Geopraghie»'den önce Ratzel beşerî coğrafya üzerinde çalışmış ve «Anthropo-geographie» adı altında neşrettiği önemli bir kitapta insanların ve ırkların dünya üzerinde yayılışlarını tetkik etmişti. Bu eser onda coğrafya ile politika arasındaki münasebetlerin münhasıran, devletle toprak münasebeti olduğu düşüncesini yerleştirmiştir. Asıl siyasi coğrafyasında politik hâdiselerin tetkikinde iki esas tesbit etmiştir. Bunlar m e k â n, daha doğrusu meskûn mekân (Raum) ve m e v k i (Lage) dir. Bunlardan birincisi genişliği ve fizikî karakterleri (iklim, yer şekilleri, tabii bitki örtüsü, idrografya şartları) ile tâyin edilir. Mevkie gelince: bu da mekânın dünya üzerindeki yerini ve şartlarını ifade eder. Bu şartlar da devletin gelişmesine tesir eder. Mesele lâ genellikle kuzey yarımküresi devletlerinin, mutedil bölgeler devletleri-

(11) J. GOTTMANN, a.g.e. sah. 41.

nin, merkezî yerlerde veya deniz kıyılarında kurulmuş olan devletlerin önemi buradan gelir. Milletlerin muhaceretleri ve menşeleri hakkında bir broşürde «mevki» mefhumunun mânasını şu misalle açıklıyor: Avrupa mevki bakımından genel olarak iki bölgeye ayrılır; Akdeniz bölgesi ve Merkezî Avrupa. Birincisi kapalı ve çok eskiden beri uygarlaşmış, diğeri Asya'dan gelen ve istilâlara açık istepelerdir. Böylece bu iki bölgede iki ayrı ırk, iki farklı uygarlık doğmuştur (12).

Bununla beraber Ratzel, kendi devrinin politikasında olduğu gibi tarihî zamanlarda da bir milletin haiz olduğu mekân ve mevki avantajlarının, onun gücünün potansiyelini ve dış politikasını tâyin etmeğe kâfi olmadığı kanaatinde. Bu sebeple bir üçüncü faktör daha ilâve etmek lâzımdır ki, bu da mesafe veya mekân duygusu «Raumsinn» dir. Bu duygu muhtelif milletlerde çeşitli derecelerde bulunmaktadır. Bu yüzden bazıları yayılmak ve genişlemeğe kabiliyetli oldukları halde, bir kısmında bu kabiliyet yoktur. «Mekân duygusu» insanlardaki görme, işitme hassası gibi doğuştan gelen bir kabiliyettir. Bazı insanların işitme hassalarının kuvvetli, bazılarının ise ağır olabilmesi gibi, bazı milletlerde geniş mekânlara hâkim olmak meylî kuvvetli olduğu halde bazılarında da bu hassa çok daha az olacaktır. Diğer taraftan bu istidat, organizmada meydana gelen tahavvülât neticesinde sönebilir, hattâ tamamen kaybolabilir. Fakat aksine olarak kuvvetlenebilir veya takviye edilerek artırılabilir. Görülüyor ki, Ratzel'in bu görüşleri, birçok antropoloklar gibi, biyolojik determinizme dayanır ve bunun derin şekilde tesirini taşır (13). Bu yoldan hareket ederek devletleri âdeta biyolojik bir varlık gibi düşünüp siyasi hâdiseleri önceden görmek ve tahmin etmek mümkün olabilir. Diğer canlılarda da bu vardır. Bazıları çok daha geniş, hattâ başkalarına ait muhitlere yayılır ve oraya kolayca intibak edebilirler.

Devrinin siyasi şartları ve özellikle içinde yetiştiği millî ortamın bu düşünceler üzerindeki tesirleri âşikârdır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Almanya Bismarck'la birlikte tarihinin en parlak devirlerinden birini yaşıyordu. Prusya etrafında birleşen Alman topluluğu arazisini küçük buluyor, Danimarka ve Fransa'dan alınan topraklar kâfi görülüyordu.

(12) J. ANCEL., a.g.e. sah. 8.

(13) Pierre CELERIER, a.g.e. sah. 14.

Avrupa'daki merkezî durumu ve Bismarck'ın getirdiği büyük otorite, Kıtadaki siyasi olaylar karşısında ona bir hakemlik mevki kazandırmıştı. Berlin'de 1878 ve 1885 de toplanan konferanslar Balkan sınırlarını ve Afrika kıtasının iç kısımlarının taksimini sağlamıştı. Ratzel'in «Raumsinn» i bu atmosfer içinde ortaya çıkmıştır.

Ratzel daha sonra, hâdiselerin gidişi karşısında düşüncelerini yeni şartlara uydurmak istemiş ve 1898 de neşrettiği bir broşürle siyasi güç kaynaklarından biri olarak denizlerin rolünü ortaya koymuştur.

6 Fakat siyasî coğrafyaya deniz faktörünü asıl ithal eden Halford Mackinder'dir. İlk eseri 1897 de yayımlanan «Britanya ve Britanya Denizleri» adındaki coğrafyadır. Bu eser, büyüklüğünü ve refahını denizlerde kurmuş olduğu teşkilâta borçlu bulunan bir ada memleketinin coğrafyasıdır. Mackinder, Britanya adalarının çok avantajlı bir duruma sahip olmalarının kâfi gelmediğini, aynı zamanda denizlerde hâkim olmak ve deniz ticareti ile zenginleşmenin zaruretini göstermiştir.

Birkaç yıl sonra, 1907 de Londra Kıralityet Coğrafya Cemiyetinin «Geographical Journal» inde «Tarihin Coğrafi Mihveri, The geographical pivot of history» adındaki makale ile 1919 da yayımladığı «Demokratik İdealler ve Hakikat, Democratic Ideals and Reality» adlı kitabında siyasî coğrafya hakkındaki fikirlerini açıklamıştır. Esas fikir karasal ve denizsel devletler arasındaki farkı belirtmektir. Bu iki gurup milletin ekonomilerini sağlamak ve nüfuzlarını yaymak için elde bulundurdukları silâhlar ayrıdır. Bunlar kara ordusu ve deniz kuvvetleridir. Şüphe yok ki, bu iki kuvvete birarada sahip olan ve bunlar arasında bir muvazene tesis edebilenler en sağlam durumdadır. Bu sebeple büyük kara devletleri daima açık denizlere ulaşmak, deniz devletleri de karalar üzerinde dayanak noktalarına sahip olmak isterler. Tarih bu görüşün gerçeğe ne kadar uygun olduğunu gösteren misallerle doludur. Meselâ Osmanlı İmparatorluğunun en kuvvetli devri büyük ve güçlü bir kara ordusunun yanında denizlerde de hâkimiyet kurmuş olduğu Kanunî devridir (XVI. yüzyıl).

Mackinder'e göre Avrupa'nın doğu yarısı deniz ve kara devletleri arasındaki rekabette öteden beri bir mihver bölge olmuştur. Birinci Dünya Harbinden sonra Avrupa'nın yeniden kurulması için yapılan siyasî çalışmalara müşavir olarak katılan ve ihtilâlden sonra bir süre Ukrayna'da resmî vazife alan Mackinder, 1919 daki son eserinde dünya siyasî coğraf-

yasının esaslarını şu şekilde formüle ediyor: Dünya üzerinde Okyanuslarla çevrilmiş tek büyük bir kara kitlesi vardır. Bu kitle Avrupa-Asya ve Afrika kıtalarından (yani Eski Dünya Kıtaları) meydana gelir. Mackinder buna «Dünya Adası, World Island» diyor. Bu adanın çevresinde deniz ulaşımı ve ticareti sayesinde iyi değerlendirilmiş ve genellikle kalabalık ve sık nüfuslu deniz memleketleri bulunur. Halbuki iç kısımlarda daha az gelişmiş, تنها, fakat arazi bakımından geniş ülkeler yer alır. Bu karasal kitlenin merkezi olan bölge (Heartland) Mackinder'in haritasında aşağı yukarı Rusya topraklarına tekabül etmektedir. (Batı Sibirya dahil, Sovyetler Birliğinin Avrupa toprakları, kısmen Orta Avrupa, Balkan Yarımadasının kuzey kısımları). Mackinder iç ve mihver bölgeler hakkındaki düşüncelerini şu şekilde formüle ediyor: «Doğu Avrupa'yı elde tutan Heartland'a kumanda eder. Heartland'ı elinde tutan Dünya Adasını ve eğer Dünya Adasını elde tutuyorsa bütün dünyayı kontrol eder».

Bu formül çok ilgi çekmiş ve 1930 - 1950 yıllarında muhtelif ülkelerde, özellikle Almanya ve A. B. Devletlerinde sık sık ele alınmış ve çeşitli yönlerde tefsir edilerek değişikliklere uğramıştır. Çünkü 1919 da ortaya atılan bu formül daha çok kendi devri için bir değer taşımakta idi. Çünkü ortaya atıldığı sırada Amerika henüz bir kenar bölge durumunda idi. Yani dünya siyasi olaylarının, bugün olduğu gibi, başlıca mihverlerinden biri haline gelmemiştir. Bu münasebetle şunu da kaydedelim ki, Yeni Dünya çevresindeki bazı denizsel ülkeler (Antiller, Aleut adaları, Alaska, Grönland'ın batı kıyıları, Arktik adaları) bugün Eski Dünya kıtaları çevresindeki mihver bölgesinin bir muadili durumuna gelmiştir. Öte taraftan hava kuvvetleri ve hele günümüzün konusu olan nükleer silâhlar, deniz ve kara kuvvetlerinin yanında bugünkü müstesna yerini alamamıştır.

Yalnız bir üniversite profesörü değil, fakat uzun meslek hayatında aynı zamanda bir devlet ve siyaset adamı olarak da vazife alan Mackinder hayatının sonlarında şu kanaata ulaşmıştı: Deniz ve karalar ve bunların coğrafî dağılışı ile insanlar politikanın ham maddeleridir. Politika bir sanattır. Mesele bu ham maddeleri yağurmak ve ona lâzım gelen şekli vermektir. Tabiatıyla bu işi yapan sanatçı elindeki malzemeyi ve kullandığı âletleri ne kadar iyi tanırorsa eserini o kadar iyi olarak meydana getirir. Bu sebeple Mackinder coğrafyayı «bir sanat, bir felsefe» olarak tavsif etmiştir (14).

(14) GOTTMANN, a.g.e. sah. 46.

† Vidal de la Blache kurmuş olduğu coğrafya ekolünün dışında pek o kadar tanınmış olmayıp siyasi coğrafya alanında Ratzel ve Mackinder'le mukayese edilecek bir şöhretə sahip değildir. Çünkü yazılarında günlük hâdise ve olayların daima dışında kalmış ve 1918 de hazırladığı eserini bitirmeden ölmüştür. Fikirlerini çok sayıda makale, kontrandü ve bölge tetkiklerine ait kitaplarda aramak lâzımdır. Bunlarda birçok önemli formüller bulunursa da, fikirlerini bir sistem halinde toplayamamıştır.

Yunan klâsikleri ve tarih metodu ile formasyonunu kurmuş olan Vidal de la Blache, beşerî hâdiselerin çok akıcı ve çok karışık olduğunu ileri sürüyor. Bu yüzden herhangi bir hâdisenin izahı mutlaka onun tasviri ile beraber gitmeli ve ona dayanmalıdır. Tetkik edilen hâdisenin tahlili yapılırken zaman ve mekânla münasebetleri gözönünde tutulmalıdır. Tabiat insanlara her durumda çeşitli faaliyet imkânları verir. İnsan da bu imkânlar arasında yolunu seçer. Bu seçmede, bazan inatçı, ısrarlı bir tercih müşahede edilebilir. Fakat bu tabiatın bir emri değildir. Tarihte birçok misaller göstermiştir ki, seçmeyi yönelten toplumun gelenekleri ve prensipleridir. Seçme filhakika geleneklere ve muhakemeye dayanarak yapılır. Yoksa Ratzel'in telkin ettiği gibi psikolojik empülziyon ve atavik içgüdülere göre değildir. Görülüyor ki, biri tabiiye, diğeri de tarih formasyonlarından hareket eden Ratzel ve Vidal teorileri birbirine uymamaktadır.

Tamamlayamadığı ve 1890 - 1915 arasında formalar halinde neşrettiği «Beşerî Coğrafyanın Prensipleri, Principes de Géographie Humaine» adındaki eserinde (bu eser 1921 de damadı olan tanınmış coğrafyacı Emmanuel de Martonne tarafından biraraya getirilerek Vidal de la Blache'in ölümünden sonra neşredilmiştir) seçmenin hangi yollar ve şartlar içinde olabileceğini düşünmüştür. Ona göre bir bölgenin, hattâ bir medeniyetin kuruluşu ve tekâmülünde dış tesirler kati bir rol oynar. V. de la Blache medeniyeti, zamanı doğru olarak göstermesi ve geri kalmaması için dışardan bir tesire, kurulmağa muhtaç bir saata benzetir. Bu yüzden tecrit edilmiş memleketler geri kalmışlardır. Çünkü dışardan gelecek tesirlerden mahrumdur. Bu sebeple münakale ve münakale imkânları toplumların hayatında çok büyük bir rol oynamaktadır.

Asrımızın başında kurulmuş olan modern coğrafya prensiplerine göre, son 50 senedenberi muazzam bir ilmî malzeme yığılmış, hemen bütün

ileri ülkelerde mütemadiyen neşriyat yapılmıştır. Bu arada birçok siyasi coğrafya da yayımlanmıştır. Bunların çoğu daha ziyade mevzî ve muvakkat meseleleri ele almakta, ancak pek azı yeni fikirler getirmeye ve mevcut metodu geliştirmeğe gayret etmektedirler.

Fransa'da birçok müellifler V. de la Blache ekolünün prensiplerini devam ettirdi. Bunlar içinde Camille Vallaux, Lucien Fabvre, Jean Brunhes, Albert Demangoen, Jean Gottmann, Jacques Angel, Emile-Félix Gautier, André Siegfried gibi şahsiyetler temayüz ederler. Almanya'da Haushofer'in jeopolitik enstitüsünde toplanan jeopolitikçiler ve Birleşik Devletlerde de yine bazı jeopolitikçilerle E. Huntington, I. Bowman gibi siyasi coğrafyacılar görülür.

Fransız ekolüne mensup olanlar Vidal de la Blache'ın siyasi coğrafya alanındaki tedbirli fikirlerini devam ettirmişlerdir. Faaliyet daha çok 1914-1918 harbi sonunda başlar. Tanınmış Fransız coğrafyacılarının bir kısmı gerek harp içinde ve gerekse 1919 muahedeleri sırasında Avrupa'nın yeniden kurulması çalışmalarına eksper olarak katılmışlardır.

Δ Bütün yeni Fransız müellifleri içinde siyasi coğrafyaya en büyük katkıyı yapan A. Demangeon'dur. İlk eseri bölge monografyaları serisinin ilk kitabı olan Picarde ovası üzerindeki monografyadır. Bu kitapta Picarde'ın kır hayatında asırlar boyunca meydana gelen değişmeler üzerinde dış tesirlerin kati rolü gösterilmiştir. Bilâhara Fransa'nın diğer bölgeleri ile yakın komşu olan bazı yabancı ülkelerde aynı mahiyette etüdler yapmıştır. Neticede insan eli ve dış tesirlerle tamamen değiştirilmiş bölgeler için bir çok misaller vermiştir.

İki Dünya Harbi arasında Almanya'daki faaliyet çok daha değişik bir istikamette olmuştur. Fransa'da V. de la Blache'ın fikirleri çerçevesi içinde çalışılırken Almanya'da Ratzel siyasi coğrafyasının sınırları aşılmış, ortaya yeni bir isim, «jeopolitik» çıkmıştır.

Bu yeni terim İsveçli coğrafyacı Rudolf Kjellen'e aittir. (1864-1922). 1916 da Stockholm'da yayımlanan bir kitapta yer almıştır. Ratzel'in tesiri altında olan Kjellen Cermen ırkının yaşadığı sahanın coğrafi avantajları, dinamizmi ve üstünlüğü üzerinde ısrar etmiştir. Bu fikirler denebilir ki kendi memleketinden daha çok Almanya'da takdir toplamıştır. 1924 den itibaren Almanya'da jeopolitik ekolü, coğrafi donelerle po-

litik amaçlar arasında kolayca bir bağ kurarak gürültülü ve âdeta bir nümayiş halinde çalışmalara başlamıştır. Münih üniversitesinde, Karl Haushofer'in idaresinde çalışan jeopolitik enstitünün kanaatına göre Almanya'nın 1918 de mağlûp olması tabiata karşı bir hâdisedir. Bir kazadır. Çünkü Alman halkı jeopolitiğini kâfi derecede bilmiyordu. Halbuki Alman halkının üstünlüğü onun «Raumsinn» ine bağlıdır. Ancak onu bu hususta yetiştirmek lâzımdır. Haushofer'in en büyük muvaffakiyetlerinden biri de fikirlerinin pratik faydaları hususunda Nasyonal Sosyalist Partisi idarecilerini ikna etmek olmuştur.

Jeopolitik ekolü 1934-1942 arasında en parlak devrini yaşamış, üniversite profesörleri, teknisyenler, politikacı ve askerlerden müteşekkil geniş bir neşriyat kadrosuna sahip olmuştur. Bunlar içinde Avusturya'da Gratz üniversitesi profesörlerinden O t t o Maull,, R. Hennig, E. Obst dikkatı çeker. Ekol o kadar iddialı idi ki, bizzat Haushofer kendi jeopolitiğinin temel prensiplerini keşfedememiştir. Mackinder'in mihver bölgesi Berlin - Roma mihveri olarak alınırsa, büyük bir değişikliğe uğramış sayılmaz. Hattâ siyasi bakımdan daha da elverişlidir. Çünkü kesif nüfuslu iki büyük devletin merkezlerini birleştirir. Diğer taraftan aynı tarihlerde İtalya'da bir nevi jeopolitiğin Mare Nostrum formülünü hedef tuttuğu, Japonya'da ise Asya ve Pasifik'te hayat sahası meselelerinin ortaya atıldığı görülür. Bu son iki hareket Alman jeopolitiğinin en müsait ve en bâriz tesirleridir.

Her şeye rağmen Almanya'nın İkinci Dünya Harbinden de mağlûp olarak çıkması jeopolitik modasının büyük ölçüde sönmesine sebep olmuştur. Bununla beraber bilhassa A.B. Devletlerinde kuvvetli izler bırakarak taraftarlar bulmuştur. Bunlar arasında N i c h o l a s Spykman (1893 - 1943), hava albayı H a r r y A. Schaklian bilhassa dikkat çeker (15).

(15) Bu münasebetle A.B. Devletlerinde siyasî coğrafya sahasında iki önemli isimden kısaca bahsetmek istiyoruz: Ellsworth Huntington (1876-1947) iklimin medeniyet üzerindeki tesirleri ile ilgili doktrini ile tanınır. 1897-1901 arasında Harput'ta Fırat Kolejinde öğretmenlik yapmıştır. 1901 de Fırat vâdisinde, 1903-1906 da Orta Asya'da tetkik gezileri yapmıştır. «Türkistan'da araştırmalar», «Asya'nın Nabzı», «İklimsel unsur», «Medeniyet ve iklim» v.s. gibi eserleri meşhurdur. Huntington'un orijinal tezi iklim ve özellikle «kuraklaşma» hâdisesinin toplumlar üzerindeki derin tesirlerini göstermek olmuştur. İlhamını Orta Asya'

Spykman, Mackinder'in haritasında bazı değişiklikler yaptı. Dünya haritasının merkezine yalnız eski dünya kıtalarını değil, yeni dünyayı da ilâve etti. Spykman Heartland'dan daha önemli bir unsur olarak Avrasya'nın çevre topraklarını (Rimland) ele almıştır. Burası kenar denizlerle Heartland arasında ara bölgeyi işgal eder. Rimland, Ön Asya, Arabistan, Irak, İran, Afganistan, Hindistan, Güneydoğu Asya, Çin, Kore ve Japonya'yı ihtiva eder. Bu bölge deniz ve kara güçleri arasında bir tampon bölgedir. Rimland'a hâkim olan Avrasya'ya hâkim olur (16).

Siyasî coğrafya ve jeopolitik iki dünya harbi arasında birbirine paralel, hedefleri bakımından ayrı olmakla beraber, biraz da rakip olmak iddiasında iki çalışma kolu oldu. Almanya'da bu derece kuvvetli taraftarlarla parlak bir çalışma zemini bulurken diğer batı memleketlerinde ve he- le Fransa'da büyük ölçüde tenkide uğramıştır. 1934 de Demangeon jeopolitik'i «Almanya'nın yayılma amaçlarına hizmet eden bir harp makinası» şeklinde tavsif etmiştir. 1936 da J. Ancel «Jeopolitik silâhlarını Hitle- rizm'e verdi. Emperyalist amaçlara hizmet eden bir tatbikî coğrafyadır» di- yor (17). Diğer taraftan Percy'ye göre: «Jeopolitik terimi Almanlara ye- ni bir dinamizm ve muvaffakiyet için tılsım gibi görünerek benimsendi. Bu hal Alman coğrafyacılarının ilimlerin manevi sansüründen kaçınmalarına

nın eski parlak medeniyeti ile bugünkü geri kalmış manzarası arasındaki teza- dın mukayesesinden almıştır. Umumi bir kanaata ulaşarak iklim hâdiselerinin ve tahavvülâtının tarihin birçok önemli hâdiselerini izah edebileceğini iddia et- miştir. İç Asya'daki kuraklaşmalar Avrupa'ya yönelen göç ve istilâ dalgalarının en büyük sebebidir. İklimler de âdeta Batıya doğru göç etmiştir. Mısır ve Babil'den Yunanistan'a, sonra Roma'ya, sonra da Fransa ve İngiltere'ye. Böylece me- deniyetin büyük merkezleri tarih boyunca Doğudan Batıya doğru muhaceret et- miştir. Huntington'un fikirleri biyolojik bir determinizmle devletleri organiz- malar kabul ederek Ratzel'e yaklaşıyor. Coğrafi determinizm alanında Ameri- ka'nın en büyük ilim adamlarından biridir. Isaiach Bowman (1878-1950) 1915-1935 yıllarında Amerika Coğrafya Cemiyeti Başkanı olan ve birçok siyasi konferanslarda vazife alan Bowman'ın en önemli eserleri Forest Physiography ve The New World: Problems in Political geography'dir.

(16) TUMERTEKİN, a.g.e. sah. 134.

(17) J. GOTTMANN, a.g.e. sah. 61.

ve kendi ilmî itikatlarından uzaklaşmalarına sebep olmuştur» (18). Edmund A. Walsh, bu devirde Haushofer'in durumunu şöyle ifade eder: «Su götürmez hakikattir ki, Haushofer bazan doğrudan doğruya, bazan vasıtalı olarak mukayeseli coğrafyanın bütününi Führer'in işine yarayacak şekilde tertip ve tanzim etmiştir. Zaman geçtikçe enstitü millî siyasetin ve devletin bir âleti haline geldi» (19).

Jeopolitik hakkında ileri sürülen bu fikirlerde biraz mübalâğa veya hiç değilse ihtiyatsızlık yapıldığı düşünülse dahi, şurası bir gerçektir ki, iki dünya harbi arasındaki Alman jeopolitikî ilmî metoddan bir hayli uzaklaşmıştır.

Fakat her şeye rağmen bu tabirle ifadesini bulan bir siyasi ilim kolunu şüphesiz ki inkâra imkân yoktur. Filhakika A. B. Devletlerinde özellikle Spykman tarafından uygulanan jeopolitik Almanlarınkine nazaran çok daha makul, ölçülü görülüyor. Rimland sahası hakkında ileri sürdüğü görüşler A.B. Devletlerinin İkinci Dünya Harbinden sonra bu bölgede izlediği siyaset üzerinde büyük ölçüde müessir olmuştur.

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki, jeopolitik'i inkâra imkân yoktur. Fakat Kjellen tarafından ortaya atılan bu yeni görüşün, 1916 dan zamana kadar geçirdiği safhalar ve çeşitli ülkelerde tatbik şekilleri gözönüne alınacak olursa, çok daha ilmî ve kuvvetli prensiplere dayanan «siyasi coğrafya»nın yanında şimdilik gerçek hüviyetini kazanmamış olduğu düşünülebilir.

(18) TUMERTEKİN, a.g.e. sah. 124.

(19) TUMERTEKİN, a.g.e. sah. 125.